

רשימות חוברת קסד

בס"ד.

פתח דבר

לקראת ש"פ וילך, שבת שובה, וא"ו תשרי, הננו מוציאים לאור מאוצר רשימותיו של כ"ק אדמו"ר זי"ע שרשם לעצמו — ביאור מארז"ל "שאלו לחכמה חוטא מהו עונשו וכו' יעשה תשובה ויתכפר לו".

לתועלת הלומדים, למען ירוץ בו הקורא, הנה, לאחר העתקת הרשימה בלשון אדמו"ר בעצמו בכתי"ק, בא גם פיענוח ותיבות-קישור המשולבים בין דברי הרב, וכן ציוני מראי מקומות הבאים בשוה"ג, שנערכו ע"י המו"ל, בדרך אפשר ועל אחריותם בלבד, ובפרט שעמקו וכו' דברי רבינו, כנודע.

מערכת „אוצר החסידים"

עש"ק פ' וילך, שבת שובה, וא"ו תשרי, ה'תשנ"ט
ברוקלין, נ.י.

פאריז.

(ירוש' מכות ב' ו') שאלו לחכ' חוטא מהו עונשו א"ל חטאים תרדוף רעה (משלי יג) שאלו לנבואה חמ"ע א"ל הנפש החוטאת היא תמות (יחזקאל יח) שאלו לקוב' חמ"ע א"ל יעשה תשובה ויתכפר לו.

וביל"ש (תילים כה') שאלו לחכ' כו' לנבואה כו' לתורה חמ"ע א"ל יביא אשם ויתכפר לו שאלו לק' כו' כנ"ל.

[בווי העמודים לבן השל"ה פכ"א: שאלו לחכ' כו' נפש החוטאת תמות, לנבואה חטאים תרדוף רעה, לתורה יביא קרבן ויתכפר לקוב' יעשה תשובה. וצע"ג חילוף הגירסאות דחכ' ונבואה דמשלי שייך לחכ' ויחזקאל לנבואה ולא להיפך כמובן] — לעיין טוב וישר רס"ד, דרשו ה' רצ"א.

וי"ל הפי' בכ"ז: דהנה כל המצות עשייתן פועל על הגוף או על הנפש, וכדאיתא בס' טעהמ"צ [יעוין ג"כ מו"נ ח"ג מתחיל מפכ"ו, רמב"ן עה"ת בראשית לא' לה' לענין נדה, ויקרא יא' י"ג' לענין בע"ח טמאים, ויקרא יב' ד' ועוד], שכ"ז מראה שתוצאות אי קיום מ"ע או עשית עבירה, הוא רע בטבע כסיבה ומסובב ולא בדרך סגולה ועונש. ואין זה סותר להא דברכות וקללות ועונשין הם ע"ד סגולי, וכדעת הרמב"ן עה"ת (שמות ו' ב') הובא בשל"ה בהקדמת בית אחרון שכ' "שכר כל התורה ועונשה הכל נסים" ועד"ז ויקרא (יח' כט', כו' יא'), כי הא והא ישנו. ועד"מ האוכל עוף דורס מזיק לו בכריאות גופו בטבע — וגם לפני מ"ת הי' כן — ומלבד זה חייבתו התורה מלקות וכו' בדרך עונש.

ואף את"ל דיש חוקים בלי טעם ולא רק מחוסר ידיעתנו, ידועה דרכה של תורה דעל הרוב תדבר — ובענינינו גופא: יביא אשם (או "קרבן") ויתכפר לו הרי ל"מ אחייבי מיתות וכו' ולא קאי אלא על הרוב — ובפרט שאמרז"ל (במ"ר פי"ט) ששהמע"ה ידע טעם כל המצות לבד פרה אדומה ולמרע"ה נגלה גם טעם זה. ויעוין ג"כ רשב"א [ע"י סוכה כח:], שבמצות יש בהם טוב מצ"ע, ולא שהם רק לבחינה שהאדם יקיים רצון הבורא. וכ' שם "ואמר אני ה' רופאך לא על דרך הגמול לבד כו' כי בקיומם ועשיתם נשיג התועלת מצד הטוב בהם". ולכאורה פליג על הרמב"ן בזה.

וכמובן אין זה סותר להידוע, שקיום התומ"צ צ"ל מפני שזהו

גזירתו של המלך ולא מפני השכר, אל תהיו כעבדים כו', גם לא מפני הטוב שבהם. ויעוין ביד סוף הל' תשובה. וכמובא בדא"ח שאף אם נצטוינו לחטוב עצים כו'.

וזהו שאלו לחכ' כו' חטאים תרדוף רעה. כי ע"פ שכל והבנה, המסובב — הרע הבא בטבע מעשי' זו — מוכרח לבוא מהסיבה ומה יועילנו הבאת קרבן או עשיתו תשובה לסלק רבוי ליחות הרעים שבבשר בע"ח טמאים שאכל וכה"ג. ואמר סתם רעה, כי אינו דומה היזק טבעי של עבירה אחת לחברתה, אבל צד השוה שבהן שהם רע.

שאלו לנבואה כו' היא תמות. כי הנה נבואה היא התפשטות הגשמיות [קו"א לסש"ב ד"ה להבין מ"ש בפרע"ח מזה"ק ומשמע שם שהוא עד"מ נשמה בלא גוף וכלי, ולכן יכול להיות עכ"פ וראית את אחורין] והשפעה האלק' מלובשת בו ממש. וזהו שנאמר (ש"א יט') ויפשט גם הוא בגדיו ויתנבא גו' ויפל ערום. וכמ"ש המפרשים שבבא הנבואה נתבטלו הרגשותיו ויתדבק במושכלות. וגם בההכנה לנבואה ארז"ל (שבת נדרים לח) אין השכינה שורה כו' ופי' ביד יסוה"ת פ"ז "ופורש מדרכי כו' דעתו פנוי' תמיד למע' קשורה תחת הכסא כו' ובעת שתנוח עליו הרוח תתערב נפשו במעלת המלאכים הקרוים אשים". ושם פ"ב ה"ג "ברואים צורה בלא גולם כלל והם המלאכים כו'", שגם מזה משמע שבשעת הנבואה הוא עד"מ כנשמה בלא גוף. וא"כ החוטא שמפסיק דבקותו באלק' חיים, ה"ז מיתה, בשעה זו עכ"פ ואף אם חטא בשוגג, הרי השגגות באות מהתגברות נה"ב שמנוגה (אגה"ק כח') ולהעיר מרש"י (שבועות ב') ד"ה תולה "שכל השוגגין צריכין כפרה לכשידעו אלמא קודם ידיעה הן. ולכן א"ל — נבואה — נפש — נפש דוקא, שרק היא המתנבאה, וכנ"ל התפשטות הגשמיות. משא"כ בחכ' וכו' לא נדגש "נפש" — החוטאת היא תמות דכל חטא איזה שיהי', נפסק באותה שעה מדבקותו.

— בי' הנבואה עייג"כ מו"נ ח"ב מפל"ד, פיה"מ פ' חלק —

שאלו לתורה כו'. ובתחלה נברר הדין והוא ביד תשובה א' א' "בעלי חטאות ואשמות ... אין מתכפר להן בקרבנם עד שיעשו תשובה ויתודו וידוי דברים" (עיי' שבועות יג') ובהל' שגגות פ"ג ה"י "אין יוהכ"פ ולא החטאת ולא האשם מכפרים אלא על השבים המאמינים בכפרתן ... אבל המבעט .. והביא חטאתו או אשמו והוא אומר שאין אלו מכפרין אע"פ שקרבו כמצותן לא נתכפר לו וכשיחזור בתשובה מבעיטתו צריך להביא חטאתו ואשמו" והוא מכריתות (ז'). וצ"ע שם אם

לא שב בתשובה או לא התודה אם גם אז צריך להביא עוה"פ חטאתו, או זהו דוקא במבעט דאומר לא תכפר דחמיר טפי. עייג"כ תוד"ה דאי (שבועות יג.). ואין להביא ראי' דא"כ עדיפא מיני' ממבעט הו"ל להשמיענו ביד, דאין דרך הרמב"ם להביא דין שלא הובא בש"ס, וכמ"ש בכללי היד.

עכ"פ מוכח דע"פ תורה צריך ג"כ תשובה כדי שיתכפר לו בקרבנו. וא"כ פי' מענה דתורה יביא אשם, היינו מוסיף על התשובה דא"ל דקוב'. והא דתפיס אשם דוקא, י"ל משום דבזה נכללו כל אופני החטאים מספק שוגג — ואז אם עבר יוהכ"פ ליתא לחטאת דכפר לי' (לברר בכריתות ז) — עד מזיד. עוי"ל דרבנותא קמ"ל, דאף חטא שחיובו אשם מתכפר לו. ועפמ"ש הרמב"ן (ויקרא ה' טו') "והנראה בעיני כי שם אשם מורה על דבר גדול — בניגוד לחטאת — אשר הענשו יתחייב להיות שמם נאבד בו". עוי"ל דבכדי להדגיש החלוק ממענה הק' נקט דוקא אשם. דהנה רוב אשמות — חוץ מאשם מצורע ונוזר. זבחים צ: — הן שוה ב' סלעים, משא"כ חטאת בת דנקא (זבחים מח. ועיין תוד"ה מכלל כריתות י:). והנה בשלמא אשם גזלות ושפחה חרופה באים אף על המזיד, אשם מעילות הוא בקדשי שמים אבל אשם תלוי לא יהא ספקו חמור מודאו וכדאמרן בזבחים (מח.). ואחד הטעמים בזה הוא שאין עושה תשובה מעליתא, כיון שאינו אלא ספק חטא ולכן הצריכוהו בת ב' סלעים (ר"י רפ"ג דברכות. עיין רמב"ן הנ"ל. וד"ה מלכא ומלכתא רס"ד ורצ"ז בזה). במילא נשמע מזה דבאשם הקרבן עיקרי יותר לגבי התשובה מבחטא שחיובו חטאת. ולכן תפס אשם דוקא.

והנה תורה שהיא חכ' של הק', שכל אלקי וא"כ נרגש בה פגם החטא יותר מבנבואה — שאינה רק השראת שכל אלק' למטה, אין נביא רשאי לחדש דבר. וכ"ש מבחכמה הנ"ל. ולכאורה לא די במיתה ג"כ — ולכן באו השאלות בסדר כזה מן הקל אל החמור — אבל כיון שתורת חסד היא, לכן יוכל להיות הקרבן תמורתו וכמ"ש ברמב"ן ויקרא (א' ט) — ועיי"ש ג"כ בספורנו וכו' — "שיחשוב אדם בעשותו כל אלה כי חטא לאלקיו בגופו ונפשו וראוי לו שישפך דמו וישרף גופו לולא חסד הבורא שלקח ממנו תמורה וכופר הקרבן הזה שיהא דמו תחת דמו נפש תחת נפש כו'". אבל תמורה זו אפשר להיות רק בשכל אלקי שאדם ובהמה שוים.

שאלו להק' כו'. אף שהפגם נרגש ביותר, בעל הרצון שלמע' מרצון, אבל לאידך גיסא מי יאמר לו מה תעשה כו'. וע"י תשובה שגבוה

מכל המצות ומגעת בעומק הרצון — עיין בי' בקונ' יו"ד — מתכפר לו עי"ז.

אואפ"ל: במל', ח"ת, רק ארעא אתבטלית ולא מיתה, ולכן רק תרדוף רעה. ז"א ו"ק מיתה ובפרט בד' מדות נו"ה נבואה. חו"ב רק נפילת אחוריים. כתר רק פגם.

פאריז.

א. אמרו חז"ל¹ (ירושלמי מכות פ"ב ה"ו) "שאלו לחכמה חוטא מהו עונשו, אמרה להם חטאים תרדוף רעה (משלי יג, כא). שאלו לנבואה חוטא מהו עונשו, אמרה להם הנפש החוטאת היא תמות (יחזקאל יח, ד). שאלו לקוב"ה חוטא מהו עונשו, אמר להם יעשה תשובה ויתכפר לו".

וביל"ש (תילים כה"ג) איתא "שאלו לחכמה כו', לנבואה כו', (ומוסיף) שאלו לתורה חוטא מהו עונשו, אמרה להם יביא אשם ויתכפר לו, שאלו לקוב"ה כו', כנ"ל.

[בווי העמודים לבן השל"ה פכ"א — מביא גירסא אחרת: "שאלו לחכמה כו' נפש החוטאת תמות³, לנבואה כו' חטאים תרדוף רעה, לתורה כו' יביא קרבן ויתכפר, לקוב"ה כו' יעשה תשובה". וצע"ג חילוף הגירסאות דחכמה ונבואה, שעל שאלו לחכמה מביא את הכתוב ביחזקאל הנביא, ועל שאלו לנבואה מביא את הכתוב דמשלי — דהרי משלי שייך לחכמה, ויחזקאל שייך לנבואה, ולא להיפך, כמובן].

— לעיין בד"ה טוב וישר תרס"ד, וד"ה דרשו ה' תרצ"א⁴.

(1) כהבא לקמן — ראה גם מכתב ח' תשרי תשי"ב (אגרות-קודש ח"ה ס"ע ב ואילך): "ענין שאלו לתשובה .. הארכתי בזה במקום אחר, וארשום כאן בקיצור", עיי"ש. — וכנראה הכוונה לרשימה זו.

(2) רמז תשב.

(3) כ"ה גם בלקו"ת דרושי ש"ש סז, ד (ובדרושים שנסמנו במראה מקומות שם). וראה גם ד"ה וכל אדם לא יהי באוהל מועד תשכ"ג ס"ד (סה"מ מלוקט ח"ה ע' יז) ואילך. ד"ה מזמור לדוד גו' צמאה לך נפשי תשכ"ד ס"ב (סה"מ י"א ניסן ח"ה ע' ק ואילך).

(4) בד"ה טוב וישר תרס"ד (הנחה — נדפסה בסה"מ תרס"ד ע' קא) מביא מאמר היל"ש הנ"ל עה"פ (תהלים כה, ח) "טוב וישר ה'", שזהו מענה הקב"ה "יעשה תשובה ויתכפר לו, הה"ד טוב וישר ה' על כן יורה חטאים בדרך, שהוא מורה לחטאים דרך שיעשו תשובה", ושואל, ד"צ"ל מה מוסיף ומקיל הקב"ה על התורה שאמרה יביא אשם כו', דהלא הסדר הוא כאן שכ"א מוסיף ומיקל על חבירו* .. ותורה אמרה יביא אשם .. אך לזה צריך תשובה ג"כ

(* ועיי"ש השקו"ט בהא ש"לכאורה הנבואה מחמיר יותר מן החכמה" (וראה סה"מ מלוקט שם הערה 36, שע"פ הגירסא בס' ווי העמודים "מובן הסדר דד' התשובות, שכל אחד מקיל על הקודמו").

ב. ויש לומר הפירוש בכל זה:

דהנה, כל המצוות — עשייתן פועל על הגוף או על הנפש, וכדאיתא בספרי טעמי המצוות [יעויין ג"כ מו"נ ח"ג מתחיל מפכ"ו⁵, רמב"ן עה"ת בראשית לא' לה' — לענין נדה⁶, ויקרא יא' י"ג⁷ — לענין בעלי-חיים טמאים⁸, ויקרא יב' ד'⁸, ועוד], שכל זה

.. א"כ מה מוסיף הקב"ה ומה הוא מקיל על תורה, שהרי .. כאן הוא תשובה וכאן הוא תשובה. ולאחרי שמבאר בארוכה ענין הכפרה שע"י הקרבנות, מסיים, שהכפרה שמצד התורה (ד"מחכ' נפקת, אסתכל באורייתא וברא עלמא, שמחכ' מתחיל בחי' חיצונית א"ק ששייך לעולמות) ע"י הקרבנות אינה אלא בזמן הבית, "וזהו שמוסיף הקב"ה על התורה .. הקב"ה הוא בחי' פנימיות א"ק אמר יעשה תשובה ויכפר, שזהו מהני אפילו בזמן הגלות, היינו, שמבחי' פנימיות א"ק נמשך כח על תשובה, וגם משם נמשך הכח שע"י התשובה יגיע לבחי' פנימיות א"ק בחי' עצמות א"ס".

ובד"ה דרשו תרצ"א (סה"מ קונטרסים ח"א קלג, ב) — בכיבור מאמר היל"ש: "כללות הענין מה שהתשובה מועיל .. הוא המשכה מבחי' טוב וישר ("יגמה"ר שהם טוב בעצם", "ישר בלי התעכבות וכלי שינוי") שהוא למעלה מבחי' החכמה, דלא מבעי דע"פ הנבואה שהיא בספי' נו"ה התשובה אינה מועילה, הנה גם ע"פ החכמה הרי התשובה אינה מועילה, דחכ' תתאה אמרה חטאים תרדוף רעה, ובכדי שהתשובה תועיל הוא המשכה מבחי' טוב וישר שהם יגמה"ר".

(5) בפכ"ו מתחיל לבאר שהמצוות הם תוצאת החכמה האלקית, ואין מצוה שאין לה מטרה, אלא שלא תמיד אנו יודעים אותה. ובפרקים שלאח"ז ממשיך לבאר מטרת כלל התורה — תקון הנפש ותקון הגוף, ומטרת פרטי המצוות — שמחלקם ליי"ד קבוצות, ומבאר הטעם דכל קבוצה.

(6) ושם: "היו הנדרות בימי הקדמונים מרוחקות מאד .. כי ידעו הקדמונים בחכמתם שהבלן מזיק וגם מבטן מוליד גנאי ועושה רושם רע כאשר ביארו הפילוסופים .. והיו יושבות בדד באהל לא יכנס בו אדם, וכמו שהזכירו רבותינו בברייתא של מסכת נדה תלמיד אסור לשאול לשלומה של נדה, רבי נחמי' אומר אפילו הדבור שהוא יוצא מפ"ה הוא טמא, אמר רבי יוחנן אסור לאדם להלך אחר הנדה ולדרוס את עפרה שהוא טמא כמת וכו'".

(7) ושם: "וטעם הסנפיר והקשקשת, כי בעליהן שוכנים לעולם בעליון המים ובצלוליהן ויקבלו גידול באויר הנכנס שם, ולכן יש בהם קצת חום דוחה מהם שפעת הלחות כאשר יעשה הצמר והשער והצפרניים באדם ובבהמה, ושאיין לו סנפיר וקשקשת ישכון לעולם בתחתיות המים ובעכוריהם, ולרוב הלחות ואפיסת החום לא ידחה מהם דבר, ועל כן הם בעלי לחה קרה דבקה קרובה להמית והיא ממיתה בקצת המימות כאגמים המעופשים" (י'). "כל עוף הדורס לעולם טמא, כי התורה הרחיקתהו מפני שדמו מחומם לאכזריותו ושחור וגם מוליד המרירה השרופה השחרחרת, ונותן אכזריות בלב .. טעם איסור העופות מפני אכזריות תולדותם. והבהמות יתכן שיהיו כן, מפני שאין בעלי הגרה והפרסה השסועה דורס, והשאר כולם יטרופו. והנה נמצא בתולדתם שנוי מה שהזכירו חכמים שכל חלב הטהורים עומד, וחלב הטמאים כולם אינו נקפא ולא יתגבן לעולם. והנה הם משונים ויתכן מזה שיזיקו באברי הזרע המתאסף מן הלחה שבהם קלה ולחה ולא תוליד כלל או לא תוליד בטוב ונכון, מלבד שיש במותרים טובה ידועה בדרך הרפואות. וראיתי בקצת ספרי הנסיונות שחלב החזיר אם ינק היונק ממנו יהי מצורע, וזה לאות שיש בכלם סגולות רעות מאד" (י"ג).

(8) ושם: "האשה בימי ראייתה תקרא נדה בעבור שינודה וירחיקה כל בני אדם והאנשים

מראה שתוצאות אי קיום מצות עשה או עשיית עבירה, הוא רע בטבע, כסיבה ומסובב, ולא בדרך סגולה ועונש.

ואין זה סותר להא דברכות וקללות ועונשין הם ע"ד סגולי, וכדעת הרמב"ן עה"ת (שמות ו' ב') — הובא בשל"ה בהקדמת בית אחרון⁹ — שכתב ש"שכר כל התורה ועונשה הכל נסים", ועד"ז כתב בפירושו לויקרא (יח' כט', כו' יא')¹⁰ — כי, הא והא ישנו (הן ענין טבעי כסיבה ומסובב, והן בדרך סגולה). ועד"מ האוכל עוף דורס — ה"ז מזיק לו בכריאות גופו בטבע [וגם לפני מתן-תורה הי' כן, שמזה מוכח שזהו"ע טבעי], ומלבד זה חייבתו התורה מלקות וכו' בדרך עונש.

ואף אם תמצי לומר דבתורה יש גם חוקים בלי טעם (היינו, שהם בלי טעם כלל, ולא רק שאצלנו הם בלי טעם מחוסר ידיעתנו), ועל-כרחן שאינם ענין טבעי כסיבה ומסובב, אלא בדרך סגולה דוקא — הרי ידועה דרכה של תורה דעל הרוב תדברי¹¹,

— וכן הוא בענינינו גופא: מ"ש "ביא אשם (או "קרבן") ויתכפר לו" — הרי הקרבן לא מכפר אחייבי מיתות וכו', ועכצ"ל שלא קאי אלא על הרוב, שרוב החטאים מתכפרים ע"י קרבן —

והרי רוב המצוות — יש בהם טעם.

ובפרט שאמרו רז"ל (במדב"ר פי"ט, ג-ו) ששלמה המלך ע"ה ידע טעם כל המצוות לבד הטעם דפרה אדומה, ולמשה רבינו ע"ה נגלה גם טעם זה. וא"כ, גם המצוות דחוקים יש בהם טעם. ובמילא, התוצאות שלהם הם גם ענין טבעי, כסיבה ומסובב.

ויעוין ג"כ רשב"א [לעין יעקב סוכה כח, א¹²], שבמצוות יש

והנשים ירחקו ממנה ויושבת בדר לא תספר עם בני אדם, כי גם דבורה טמא אצלם והעפר אשר תדרוך טמא להם כעפר רקב עצמות המת, והזכירו גם זה רבותינו, ואף מבט שלה מוליד היזק וכבר הזכרתי זה כו"ו.

(9) יב, א.

(10) ושם: "וכבר פירשנו כי כל היעודים שבתורה בהבטחות או בהתראות כולם מופתיים מן הנסים הנסתרים בדבר מופתי תבטיח ותזהיר התורה לעולם"; "כל אלה הברכות כולם נסים, אין בטבע שיבואו הגשמים ויהי השלום לנו מן האויבים ויבוא מורך בלבכם לנוס מאה מפני חמשה בעשותינו החוקים והמצוות, ולא שיהי' הכל היפך מפני זרענו השנה השביעית וכו'".

(11) ראה מו"נ ח"ג פל"ד.

(12) ושם — בפירוש המאמר "דבר קטן הויות אביי ורבא": "תועי רוח חשבו כי עשיית המצות שאביי ורבא נושאים ונותנים בהם הוא דבר קטן, שלא עלה ביד המתעסק בהם אלא שכר עשייתן, לפי שאין בעשייתן אלא שקיים בעשייתן מצות בוראו יתברך שנתנן לדעת ולצרף דעת ישראל אם יעשו כמצותו אם לאו, וכמלך שרוצה לנסות העם אם ישלימו רצונו, בין שיש

בהם טוב מצד עצמם, ולא שהם רק לצורך בחינה שהאדם יקיים רצון הבורא. וכתב שם: "ואמר אני ה' רופאך" ¹³ לא על דרך הגמול לבד כו' כי בקיומם ועשייתם נשיג התועלת מצד הטוב בהם". ולכאורה פליג על הרמב"ן בזה (דס"ל ש"שכר כל התורה ועונשה הכל נסים, כנ"ל).

וכמובן אין זה סותר להידוע, שקיום התומ"צ צריך להיות מפני שזהו גזירתו של המלך, ולא מפני השכר, כמארז"ל ¹⁴ "אל תהיו כעבדים המשמשין את הרב על מנת לקבל פרס כו'", וגם לא מפני הטוב שבהם. ויעויין ביד סוף הל' תשובה ¹⁵. וכמובא בדא"ח ¹⁶ שאף אם נצטוינו לחטוב עצים כו' — כי, גם כאשר קיום התומ"צ הוא מפני שהם גזירת המלך, ישנו גם הטוב שבהם כו', כפשוט.

ג. וזהו "שאלו לחכמה כו' חטאים תרדוף רעה", כי:

ע"פ שכל והבנה (חכמה), הרי המסובב — הרע הבא בטבע מעשי' זו — מוכרח לבוא מהסיבה, ומה יועילנו הבאת קרבן, או עשייתו תשובה, כדי לסלק רבוי ליחות הרעים שבבשר בעלי-חיים טמאים שאכל, וכה"ג בשאר עבירות.

ואמר סתם רעה — ¹⁷ כי אינו דומה היזק טבעי של עבירה אחת לחברתה, אבל צד השוה שבהן שהם רע.

באותה צוואה תועלת בין שאין בעשייתה תועלת זולתי ההוראה שמורה העושה רצון אדוני כאשר צוהו". ומסיק, ש"קרה לקהל ישראל עם הש"י ומפרשי המצוה בזה כמו שיקרה לחולה עם הרופא האומן והרוקח, הרופא האומן יודע ומכיר בחליי החולה שאינו יכול להיות בריא אלא במרקחת הפלוני המורכב מסמנין רבים ידועים ומשקל יודע ויאכל ממנו בזמנים ידועים, והחולה אוכל ואינו יודע ולא מרגיש בתערובות הסמים אלא בטעם אכילתו לבד, והמרקחת פועלת בכח הסמנין המורכבות בו, והחולה אע"פ שאינו מרגיש, משיג התועלת בלא יודע. והרופא האומן הוא הש"י שיודע ומכיר בחליי הנפשות, ובחמלתו נעשה רופא לו ויודע ברקח המרקחת המסירה מחלה מקרבנו חליי הגוף וחליי הנפשות, ובעשותנו המרקחת ההוא, הוא עשיית המצות, נתמנה על הבריאות וכו'".

(13) בשלח טו, כו.

(14) אבות פ"א מ"ג.

(15) ושם, מאריך במעלת שלימות העבודה שהיא עבודה מאהבה, ומבאר ש"העובד מאהבה עוסק בתורה ובמצוות .. לא מפני דבר בעולם ולא מפני יראת הרעה ולא כדי לירש הטובה, אלא עושה האמת מפני שהוא אמת, וסוף הטובה לבא בגללה" (ה"ב); "וכן היו גדולי החכמים מצוים .. אל תהיו כעבדים המשמשין את הרב וכו', אלא מפני שהוא הרב ראוי לשמשו, כלומר עבדו מאהבה" (ה"ד).

(16) ראה לקו"ת שלח מ, א.

(17) באגרות-קודש שם: "כי איכות וכמות הרעה דהמסובב, תלוי באיכות וכמות הסיבה

שהיא החטא".

ד. "שאלו לנבואה כו' נפש החוטאת היא תמות":

כי הנה נבואה היא התפשטות הגשמיות [קו"א לסש"ב ד"ה להבין מ"ש בפרע"ח — מזה"ק¹⁸. ומשמע שם שהוא עד"מ נשמה בלא גוף וכלי, ולכן יכול להיות ראיית אלקות עכ"פ באופן ד"וראית את אחורי"¹⁹], והשפעה האלקית מלוכשת בו ממש. וזהו שנאמר (ש"א יט' כד') "ויפשט גם הוא בגדיו ויתנבא גו' ויפל ערום", וכמ"ש המפרשים²⁰ שבכוא הנבואה נתבטלו הרגשותיו ויתדבק במושכלות.

וגם בההכנה לנבואה — אמרו רז"ל (שבת צב, א. נדרים לח, א²¹) "אין השכינה שורה כו'", ופירש ביד הל' יסוה"ת פ"ז: "ופורש מדרכי כו' דעתו פנוי' תמיד למעלה קשורה תחת הכסא כו' ובעת שתנוח עליו הרוח תתערב נפשו במעלת המלאכים הקרוים אישים". ושם פ"ב ה"ג: "ברואים צורה בלא גולם כלל והם המלאכים כו'" — שגם מזה משמע שבשעת הנבואה הוא עד"מ כנשמה בלא גוף.

וא"כ, החוטא, שמפסיק דביקותו באלקים חיים — הרי זה מיתה, בשעה זו עכ"פ.

ואף אם חטא רק בשוגג — הרי השגגות באות מהתגברות נפש הבהמית שמנוגה (אגה"ק סכ"ח). ולהעיר מרש"י (שבועות ב, א) ד"ה תולה: "שכל השוגגין צריכין כפרה לכשידעו אלמא קודם ידיעה ענושים הן".

ולכן "אמרה להם — נבואה — נפש החוטאת היא תמות":
 "נפש" — נפש דוקא, שרק היא המתנבאה, וכנ"ל שנבואה היא התפשטות הגשמיות, כנפש בלא גוף. משא"כ בחכמה וכו' לא נדגש "נפש",

"החוטאת היא תמות" — דכל חטא איזה שיהי', נפסק באותה שעה מדביקותו באלקים חיים, ובמילא, הרי זה מיתה, בשעה זו עכ"פ.

18) ושם (קנו, א): "ומ"ש וראית את אחורי הוא בדרך נבואה דוקא (שהוא התפשטות הגשמיות כמ"ש בר"מ פ' משפטים)".

19) תשא לג, כג.

20) רד"ק ורלב"ג עה"פ.

21) ראה גם "רשימות" חוברת קט ע' 41 — ע"ד השינויים בין שבת לנדרים.

— ביאור ענין הנבואה עיין ג"כ מו"נ ח"ב מפל"ד ואילך, פיה"מ סנהדרין פ' חלקק²².

ה. "שאלו לתורה כו' יביא אשם ויתכפר לו":

ובתחלה נברר מהו הדין שאמרה תורה על החוטא שמביא קרבן, והוא ביד הל' תשובה פ"א ה"א: "בעלי חטאות ואשמות ... אין מתכפר להן בקרבנם עד שיעשו תשובה ויתודו וידוי דברים" (עיין שבועות יג, א²³).

ובהל' שגגות פ"ג ה"י: "אין יוהכ"פ ולא החטאת ולא האשם מכפרים אלא על השבים המאמינים בכפרתן ... אבל המבעט .. והביא חטאתו או אשמו והוא אומר שאין אלו מכפרין, אע"פ שקרבו כמצותן לא נתכפר לו, וכשיחזור בתשובה מבעיטתו צריך להביא חטאתו ואשמו". והוא מכריתות (ז, א)²⁴.

וצ"ע שם מהו הדין אם הביא קרבן ולא שב בתשובה או לא התוודה — אם גם אז צריך להביא עוד הפעם חטאתו, או שזהו דוקא במבעט, דאומר לא תכפר, דחמיר טפי. עיין ג"כ תוד"ה דאי (שבועות יג, א)²⁵.

(22) במו"נ שם — בפ"י הפסוק "הנה אנכי שולח מלאך לפניך", ש"הודיעם כי נביא יהי בתוכם יבואהו מלאך ידבר עמו ויצוהו ויזהירהו .. כל נביא זולת משה רבינו אין החזון בא לו אלא ע"י מלאך", ובפרקים שלאח"ז ממשיך לבאר מעלת נבואת משה לגבי נבואת שאר הנביאים. ובפיה"מ שם, בנוגע למעלת נבואת משה "שהי" מדבר עם הש"י בלא אמצעיות המלאכים": "לבאר זה הענין הנפלא .. צריכין להצעות רבות והקדמות ומשלים, ושנבאר בתחלה מציאות המלאכים .. הנפש וכל כחותי וכו'". וממשיך לבאר מעלת נבואת משה והבדלתה מנבואת שאר הנביאים, עיי"ש בארוכה.

(23) ושם: "מה חטאת ואשם אין מכפרין אלא על השבים וכו'".

(24) ושם: "ר' יוחנן אמר במבעט דקאמר אין יום הכפורים מכפר, דאי הדר ב' בתר יום הכפורים בעי לאיתויי אשם כו'"; "האומר לא יתכפר לי חטאתי, אביי אמר אינה מכפרת .. דהא אמר לא תכפר".

(25) בשבועות שם, שהא דתניא "יכול יהא יוהכ"פ מכפר על שבים ועל שאינן שבים .. ת"ל אך חלק" ("אך בעשור לחודש השביעי הזה יום הכפורים הוא, וכל אכין ורקין מיעוטיין, ללמדך שפעמים שאין יוהכ"פ מכפר") — קאי גם אליבא דרבי דס"ל "בין עשה תשובה בין לא עשה תשובה יוהכ"פ מכפר", כיון ש"מודה רבי בכרת דיומא, דאי לא תימא הכי, כרת דיוהכ"פ לרבי לית ליי" ("בתמי", א"כ למה כתב רחמנא ביוהכ"פ כרת .. הא כי עבר עלי' מכפר עלי' הא יומא"). ובתוס' שם הקשה: "למה לו אך חלק למאי דס"ד השתא דידעינן מסברא דכרת דיום הכפורים לרבי לית ליי", ובתירוץ הב': "שמא איצטריך אך אפי' חזר בו מעבירה אלא שמבעט בכפרה שאינו רוצה שיום הכפורים יכפר". — ולכאורה, עפ"ז מבעט קל יותר. ואולי הכוונה שבהענין דמבעט גופא יש אופנים שונים.

ואין להביא רא' מהפס"ד ביד "אבל המבעט כו", שזהו דוקא במבעט, דא"כ (אם נאמר שכן הוא גם באינו מבעט, אלא שלא שב בתשובה או לא התוודה) עדיפא מיני' (ממבעט) הוה לי' להשמיענו ביד, שגם אם רק לא שב בתשובה או לא התוודה צריך להביא עוד הפעם חטאתו — דאפשר לומר דהא שלא השמיענו עדיפא ממבעט, הוא, משום דבש"ס נאמר דין זה במבעט, ואין דרך הרמב"ם להביא דין שלא הובא בש"ס, וכמ"ש בכללי היד²⁶.

עכ"פ מוכח מהנ"ל דע"פ תורה צריך ג"כ תשובה כדי שיתכפר לו בקרבנו²⁷.

וא"כ, פירוש המענה דתורה "יביא אשם ויתכפר לו" — היינו מוסיף על התשובה דאמר להם (ד)קוב"ה.

ו. והא דתפיס "אשם" דוקא²⁸, יש לומר, משום דבזה נכללו כל אופני החטאים: מספק שוגג (אשם תלוי) — ואז, אם עבר יוהכ"פ ליתא לחטאת, משום דכפר לי' יוהכ"פ (לברר בכריתות ז, א²⁹) — עד מזיד (אשם גזלות ושפחה חרופה, כדלקמן).

עוד יש לומר, דרבנותא קמ"ל — דאף חטא שחיובו אשם מתכפר לו. והוא ע"פ מ"ש הרמב"ן (ויקרא ה' טו') "והנראה בעיני כי שם אשם מורה על דבר גדול — בניגוד לחטאת — אשר הענשו יתחייב להיות שמם נאבד בו".

עוד יש לומר, דבכדי להדגיש החילוק דהמענה דתורה (שהתיקון הוא ע"י קרבן) ממענה הקב"ה (שהתיקון הוא ע"י תשובה) — נקט דוקא אשם:

(26) ראה יד מלאכי כללי הרמב"ם אות ב.

(27) ראה גם ד"ה טוב וישר הנ"ל: "אך לזה צריך תשו' ג"כ, דבגמ' אמר חטאות ואשם ודאי מכפרין כו', ופירש"י שם ומסתמא תשו' איכא שאם לא הי' מתחרט לא הי' מביא קרבן כו', הרי שצריך לזה ג"כ תשובה".

(28) ראה גם ד"ה הנ"ל: "המפר' הקשו שם על הילקוט במה שאמר אשם ולא חטאת, ואמר שם משום דרוב החטאות אין באין רק על שגגות, אבל אשם בא בין על שוגג ובין על מזיד כו'".

(29) ושם — בפירוש דברי המשנה "על אלו חייבין על זדונו כרת ועל שגגתו חטאת ועל לא הודע שלהם אשם תלוי, חוץ כו'": "ולתני נמי חוץ ממי שעבר עליו יום הכיפורים שאין מביא אשם תלוי, אמר ר"ל כי קתני היכא דאית' לחטאת ורחמנא פטרי', עבר עליו יום הכיפורים ליתא לחטאת דקא כפר לי'". — והיינו, שספק שוגג (שעל זה צריך להביא אשם תלוי) הוא האופן היותר קל בהחטא, שלכן, כשעבר יוהכ"פ בטל החטא מכל וכל.

דהנה, רוב אשמות — חוץ מאשם מצורע ונזיר (זבחים צ, 30) — הן שוה ב' סלעים, משא"כ חטאת שאינה אלא בת דנקא³¹ (זבחים מח, א. ועיין תוד"ה מכלל כריתות י, 32). והנה, בשלמא אשם גזלות ושפחה חרופה צ"ל שוה ב' סלעים בגלל החומר שבהם שבאים אף על המזיד, ועד"ז אשם מעילות צ"ל שוה ב' סלעים בגלל החומר שבו שהוא בקדשי שמים, אבל אשם תלוי — לא יהא ספקו חמור מודאו, וכדאמרן בזבחים (מח, א³³). ואחד הטעמים בזה (שאשם תלוי צ"ל חמור יותר מחטאת) הוא — לפי שבאשם תלוי אין האדם עושה תשובה מעלייתא, כיון שאינו אלא ספק חטא, ולכן הצריכוהו בת ב' סלעים (רבינו יונה רפ"ג³⁴ דברכות. עיין רמב"ן הנ"ל³⁵). וד"ה מלכא ומלכתא תרס"ד ותרצ"ז בענין זה³⁶).

(30) ושם (ובפרש"י): "כל האשמות שבתורה באים בני שטים ובאין בכסף שקלים, חוץ מאשם נזיר ואשם מצורע שהן באין בני שנתן ואין באין כסף שקלים" (ומדאיל בן ב' שנים בשתי סלעים, כבש בן שנה לאו בשתי סלעים הוא).

(31) "שתות, כלומר מעה כסף שהוא שתות של דינר" (פרש"י זבחים מח, א). — והוא א' מכ"ד סלע.

(32) בתוס' שם: "חטאת, דאורייתא אין לה שיעור, רק מדרבנן, לכך מצוה לתחילה בסלע, ובפחות סגי עד דנקא, אבל פחות מדנקא נקרא עבריינא". — וראה לקו"ש ח"ג ע' 944 הערה *20, שדברי התוס' בכריתות הם דלא כרש"י ותוס' זבחים שם (ש"דנקא" — "לאו דוקא נקט, אלא דמים קלים בעלמא, שלא ניתן לה קצבה").

(33) ושם (ובפרש"י): "אמרי לך רבנן תחתון (אשם תלוי) הוא דגמר מעליון (אשם מעילות) לאשם בכסף שקלים (לקנות אשם בשתי סלעים), שלא תאמר לא יהא ספקו חמור מודאו, מה ודאו חטאת בת דנקא, אף ספיקו אשם בר דנקא".

(34) כ"ה (רפ"ג) גם בד"ה מלכא ומלכתא תרס"ד (דלקמן). ואולי צ"ל: רפ"א (או: רפ"ק). — ושם (ד"ה והא דאמרינן): "והטעם בזה למה החמירו על הספק יותר מן הודאי .. מפני שעל הודאי משים האדם החטא אל לבו ודואג ומתחרט עליו וחוזר בתשובה שלימה, אבל על הספק עושה סברות ואומר אותה חתיכה שאכלתי אולי היתה מותרת ולא ישית אל לבו לשוב, ולזה החמירו בו יותר".

(35) ושם — בהמשך למ"ש ש"שם אשם מורה על דבר גדול וכו': "אשם גזלות ואשם שפחה חרופה בעבור שהם באים אף על המזיד יקרא קרבנם אשם, וכן אשם הנזיר, אבל אשם מעילות אע"פ שהוא בשוגג, בעבור שהוא בקדשי ה' יקרא הקרבן אשם, כי החטא הגדול יתחייב להיותו אשם בו .. וטעם אשם תלוי, מפני שבעליו סבור שאין עליו עונש, כי לא נודע שחטא, מפני זה החמיר עליו הכתוב בספקו יותר מודאי, והצריכו איל בכסף שקלים, ואילו נודע חטאו ה' מביא חטאת בת דנקא, וקראו אשם לאמר שהוא בשני סלעים כאשמות החמורים, לרמוז לו שאם יהי' נקל בעיניו ולא יביא כפרתו יהי' שמם בעונו וכו'".

(36) בד"ה מלכא ומלכתא תרס"ד (הנחה — סה"מ תרס"ד ע' קסו): "בקרבות ה' צ"ל תשובה ג"כ, ואי' ברבינו יונה (רפ"ג דברכות) דמפני מה חטאת בת דנקא ואשם בת שתי סלעים, משום דחטאת בא על חטא ודאי ולכן בודאי מתחרט כו', אבל האשם בא על הספק ולכן אינו מתחרט כ"כ משום דשמא לא חטא כו', לכן הטילו עליו אשם בת שתי סלעים כדי שמתוך זה

במילא נשמע מזה, דבאשם, הקרבן הוא עיקרי יותר לגבי התשובה מאשר בחטא שחיובו חטאת.

ולכן תפס "אשם" דוקא, שהקרבן הוא עיקרי יותר לגבי התשובה — שבזה מודגש החילוק שבין המענה דתורה שהתיקון הוא ע"י קרבן להמענה דהקב"ה שהתיקון הוא ע"י תשובה.

ז. והנה, תורה שהיא חכמתו של הקב"ה, שכל אלקי, וא"כ נרגש בה פגם החטא יותר מבנבואה — שאינה רק השראת שכל אלקי למטה, והתורה היא למעלה מנבואה, שלכן "אין נביא רשאי לחדש דבר"³⁷ — וכל־שכן שנרגש בה פגם החטא יותר מבחכמה הנ"ל.

וכיון שבתורה נרגש פגם החטא יותר מבנבואה (שאמרה "נפש החוטאת היא תמות"), הנה מצד התורה, לכאורה לא די במיתה ג"כ,

— ולכן באו השאלות בסדר כזה (שאלו לחכמה כו' לנבואה כו' לתורה), מן הקל אל החמור: "שאלו לחכמה", שאמרה "חטאים תרדוף רעה"; "שאלו לנבואה", שאמרה "נפש החוטאת היא תמות"; ו"שאלו לתורה", שמצדה לכאורה לא די במיתה ג"כ —

אבל אעפ"כ אמרה תורה יביא אשם ויתכפר לו — דכיון שתורת חסד היא, לכן יוכל להיות הקרבן תמורתו, וכמ"ש ברמב"ן ויקרא (א' ט') — ועיי"ש ג"כ בספורנו וכו'³⁸ — "שיחשוב אדם בעשותו כל אלה כי חטא לאלקיו בגופו ונפשו וראוי לו שישפך דמו וישרף גופו, לולא חסד הבורא שלקח ממנו תמורה וכופר הקרבן הזה שיהא דמו תחת דמו נפש תחת נפש כו'".

אבל, תמורה זו (שע"י הקרבן) אפשר להיות רק בשכל אלקי (תורה), כיון שמצד שכל אלקי אדם ובהמה שוים³⁹.

יבוא לחרטה כו'. וביד"ה הנ"ל תרצ"ז (סה"מ תרצ"ז ע' 202): "התשובה היא מעיקר הקרבן, וראי' לדבר מהא דחטאת בת דנקא ואשם בת שתיים .. דאחד הטעמים הוא לפי שהחטאת בא על חטא ודאי .. אבל האשם בא על ספק, ובזה יכול להיות אשר התשובה שלו לא תהי' באותה האופן כמו בחטאת, שהרי הוא מסופק אם חטא במילא התשובה היא גם בקלות, לכן החמירו בה להיות בת שתיים, אשר מזה הנה נראה כי התשובה היא מעיקרי ההקרבנה".

(37) שבת קד, א. וש"נ.

(38) בספורנו שם, ב: "ויסמוך את ידו על קרבנו כמתנפל ומתפלל שיהי' עונו על ראש הקרבן כענין שעיר המשתלח, ובזה יוציא לאיזה פעל של הכנעה את מחשבת התשובה אשר בלבו וכו'". וראה גם כלי יקר שם: "ומן הדין הי' החוטא ראוי לידון בהפשט וניתוח וכליל לאישים, ובחמלת הי' עליו הוציאו מתוך ההפיכה ולוקח איל אחר תמורתו וכו'".

(39) ראה גם אגרות־קודש שם: "והקב"ה .. מביא בחשבון שאין אדם חוטא אלא א"כ

ח. "שאלו להקב"ה כו' יעשה תשובה ויתכפר לו":

אף שהפגם נרגש ביותר אצל הקב"ה, להיותו בעל הרצון שלמעלה מהרצון דתומ"צ, אבל לאידך גיסא — מי⁴⁰ יאמר לו מה תעשה כו'⁴¹. וע"י תשובה שגבוה מכל המצות ומגעת בעומק הרצון (עיין הביאור בקונטרס יו"ד⁴²) — מתכפר לו עי"ז.

ט. אולי אפשר לומר:

במלכות, חכמה תתאה — היתה השבירה רק באופן דארעא אתבטלית⁴³, ולא הי' ענין של מיתה⁴⁴, ולכן, מצד חכמה ("שאלו לחכמה") תתאה, מלכות — המענה הוא שרק "תרדוף רעה", ולא מיתה.

בז"א, ו' קצוות (מלבד מלכות) — היתה השבירה באופן של מיתה, ובפרט בד' המדות האחרונות⁴⁵ שהתחלתם נצח והוד ששם היא

נכנסה בו רוח שטות, היא עשתה מעשה בהמה, לכן יש בתורה עצה לכפרה, והעצה היא בהדגשה שלא עשה החטא אלא מצד היותו אז כבהמה".

(40) לשון הכתוב — קהלת ח, ד.

(41) באגרות קודש שם — מוסיף ומסיים: "אלא שצריך לעורר בנפשו ג"כ מדריגה כזו שהיא למעלה מחשבון, וזהו לעשות תשובה, שענין התשובה הוא שנהפך מהקצה אל הקצה, וכל' הרמב"ם שיעיד עליו יודע תעלומות שלא ישוב לכסלה עוד, ובוה מעורר ג"כ למעלה ובמצבו ענין שנהפך מהקצה אל הקצה, אשר תחת שהי' בבירא עמיקתא וכנ"ל שהפגם נרגש ביותר, הנה ע"י התשובה עולה לאיגרא רמה, כי במקום שבעלי תשובה עומדים אפי' צדיקים גמורים אינם יכולים לעמוד שם, ואכמ"ל".

(42) ושם — בד"ה תקעו דליל ב' דר"ה תרצ"א, קרוב לסופו (סה"מ קונטרסים ח"א קכו, א-ב): "מצות הם גילוי הרצון, ומצות תשובה היא ממדרי' גבוה יותר. . בכדי להחזיר ולהמשיך הרצון עליון שנסתלק ע"י חטא ועון צריכים להמשיך מבחי' העומק דוקא. . להמשיך הרצון כמו שהוא כלול בעצמות א"ס ב"ה"; "מצות תשובה הרי אינה בדומה לשארי מצות בזה דכל המצות ממשיכים בחי' הרצון ובמצות תשובה הרי ממשיכים מבחי' עומק הרצון, ובוה הוא היתרון דמצות תשובה על כל המצות".

[ועיי"ש בהמשך המאמר, שמקשה, "דהמשכת בחי' עומק הרצון במצות תשובה הרי זה ההמשכה דמצוה זו, והיינו דכשם שבקיום המצוה ממשיכים בחי' הרצון העליון שבמצוה ההיא, הנה כמו"כ ע"י מצות התשובה הוא ההמשכה דבחי' עומק הרצון, וא"כ הרי המשכה זו אינה יתרון כלל לגבי שארי המצות. . עוד זאת גם אם עומק הרצון הוא מעלה לגבי גילוי הרצון, הנה לבד זאת שהוא בדוגמת דבר כמו קלות וחמורות שבמצות גופא. . הרי כל זה הוא בחי' העומק של הרצון, אבל מצד בעל הרצון הרי כולם שוים". ומסיק, ש"הרצון בתשובה הרי אינו שהוא מבחי' עומק הרצון בלבד, אלא שהוא בא מעצמות א"ס בעהר"צ ב"ה כו"י].

(43) זח"ב קעו, ב. הובא בלקו"ת בהר מ, א. ובכ"מ.

(44) ראה המשך תער"ב ח"ב ע' תתפח. לקוטי לוי"צ הערות לתניא ספ"ו. ועוד.

(45) ראה פי' יפה שעה לע"ח שער שבירת הכלים פ"ב (ד"ה והנה נמצא שאלו האורות

שמחזה ולמטה כו').

דרגת הנבואה⁴⁶. ולכן, מצד נבואה ("שאלו לנבואה"), נצח והוד, ששם הי' ענין המיתה — המענה הוא "נפש החוטאת היא תמות".

בחו"ב — רק נפילת אחוריים. ובכתר (שאלו לקוב"ה) — רק פגם⁴⁷. ולכן, מצד תורה ("שאלו לתורה"), חו"ב — המענה הוא שצ"ל (תשובה וגם) קרבן; ורק מצד הקב"ה, כתר — המענה הוא שמספיק ענין התשובה בלבד.

(46) ראה שער היחודים פ"א, ופרדס שער ערכי הכינויים מערכת אספקלריא (מלקו"ת שה"ש כח, ב).

(47) ראה ע"ח שם. וראה גם "רשימות" חוברת טו ע' 29. וש"נ.